

93 HARBİ'NDE BÜYÜK GÜÇLERİN POLİTİKALARI VE OSMANLI DEVLETİ'NE ETKİLERİ

Ferhat DURMAZ*

Öz

Dünya siyasetinde 19. yüzyıl, devletlerarası sömürge yarışı ve güç mücadelesinin en yoğun yaşandığı dönemlerden biri olmuştur. Bu sömürge yarışı ve güç mücadelesinde Osmanlı Devleti hakimiyeti altında bulundurduğu toprakların fazla olması ve önemli sömürgelere giden bir yolda bulunması nedeniyle ön planda olmuştur. Bu durum dönemin büyük güçlerinin (İngiltere ve Rusya) Osmanlı Devleti üzerinde farklı tahayyüllerinin olmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti ise bu süreçte hem büyük güçlerin kendisiyle ilgili amaçlarını engellemeye çalışmış, hem de büyük güçlerle güç mücadelesine girmiştir. Bu mücadelelerden biri olan 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) ise Osmanlı Devleti ve dünya siyaseti için önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin ağır bir mağlubiyet alması büyük güçlerin her birinin politikalarında değişikliğe yol açarken, Osmanlı Devleti için ise yürüttüğü denge politikasının yeni bir devlete endekslenmesi sonucunu doğurmuştur. 93 Harbi sonucunda ortaya çıkan temel düzenleme olan Berlin Antlaşması ise dönemsel olarak İngiltere'yi ve bir ölçüde diğer büyük güçleri tatmin etmiştir. Fakat bu antlaşmanın barışa hizmet eden bir düzenleme olmadığı güç mücadelesinin Osmanlı Devleti üzerinde devam etmesiyle kendini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: 93 Harbi, Osmanlı Devleti, Büyük Güçler, Ayastefanos, Berlin.

The Great Powers's Policies in the 93 War and its Effects to the Ottoman State

Abstract

In the 19th century world politics is one of the most intense period of when power struggles between states and colonial racing. Because of this power struggle in the colonial race, and much of the land is held by the Ottoman Empire under colonial domination and there has been a major road in the foreground. This situation caused that great powers (England and Russia) of that time which set up different visions for the Ottoman Empire. In this process Ottoman States both tried to prevent its own politics of major powers and entered the power struggle with the major powers. 93 War (1877-1878 Ottoman-Russian War) brought significant results for Ottoman and world politics. While in 93 War losing heavily of Ottoman States led changes in policies of the great powers of each, balancy policy conducted by Ottoman States revealed the result of indexation to another state. Berlin Agreement what was basic regulation post 93 War is satisfied England as perioadic and other major powers as partially. Yet that this agreement is not an arrangement which does not serve for peace shows itself through the ongoing struggle of power over the Ottoman Empire.

Keywords: 93 War, The Ottoman State, The Great Powers, The San Stefano, Berlin.

* Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler A.B.D, Yüksek Lisans Öğrencisi .f.d.71@hotmail.com

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda devlet bir yandan önemli ölçüde toprak kaybederken, diğer yandan da Batılılaşma çabalarını yoğun bir şekilde yaşamıştır (Ortaylı, 2008). Dünya siyasetinde büyük güçler arasındaki güç mücadelelerinin artarak devam ettiği bu dönemde Osmanlı Devleti, büyük güçlerin hamlelerinin etkisini en alt düzeye indirmeye çalışmış, bunun yanında kendisi de büyük güçlerle güç mücadelesine girmiştir. Bunu yaparken devletin dış ilişkilerine hâkim olan unsur denge politikası olmuştur. 1798'de Napolyon'un Mısır Seferinden sonra başlayan bu politikanın özünü Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanılarak dış politikadaki ağırlığı çeşitli dönemlerde Rusya'ya karşı İngiltere'ye, Fransa'ya karşı Rusya'ya ve İngiltere, Fransa, Rusya üçlüsüne karşı Almanya'ya vermek oluşturmuştur (Sander, 2008: 295; Küçük, 1999:57).

Denge politikasını devletlerarasındaki çıkar çatışmalarına göre şekillendiren Osmanlı Devleti bu politikayı 19. yüzyılın büyük kısmında başarıyla uygulamıştır. Şüphesiz bunda en büyük etken 1830 yılından 93 Harbi'ne kadar geçen sürede İngiltere'nin kendi çıkarları için diğer büyük güçlerden farklı olarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını benimsemesidir. İngiltere'nin bu politikası Osmanlı Devleti için Rusya'ya karşı önemli bir dayanak noktası sunmuştur. 1829 Edirne Antlaşması ile isteklerini elde eden fakat Kırım Savaşı ile dizginlenen Rusya, bu dayanak noktasının yani İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğü politikasının etkinliğinin en alt düzeye indiği anda çıkarlarını elde etmek için Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmiştir.

Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinde İngiltere'nin yerini Almanya'nın almasını sağlayan ve Osmanlı tarihi açısından dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek, uluslararası boyutuyla da Doğu Sorunu'nun en açık şekilde hissedildiği ve Rusya'nın harekete geçtiği olay 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı diğer adıyla 93 Harbidir (Rıfat Bey, 2010: 17-20). Bu bağlamda bu makalede 93 Harbi'ne giden süreçte büyük güçlerin politikaları, büyük güçlerin savaş sırasındaki tavırları ve savaştan sonra oluşturulan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında büyük güçlerin politikalarıyla Osmanlı Devleti'nin beklentileri ve bunun karşılanıp karşılanmadığı analiz edilecektir. Bu yapılırken siyasi gelişmeler makalenin içeriğine uygun olarak verilecek ve büyük güçlerin politikalarını etkileyen hususlar ana hatlarıyla ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu makalenin varsayımı 93 Harbi'ne giden sürecin, 93 Harbi'nin ve sonrası süreçteki gelişmelerin salt Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki mücadeleden çok bu iki devleti de içine alacak şekilde büyük güçlerin diplomasi mücadelesi etrafında şekillendiğidir. Bu mücadelede istekleri en az dikkate alınan Osmanlı Devleti olmuştur. Bu durum Osmanlı diplomasisinin manevra alanını kısıtlamış, yürüttüğü denge politikasının etkinliğini en alt düzeye indirmiş ve sonraki süreçte bu politikanın yeni bir devlete Almanya'ya endekslenmesi sonucunu doğurmuştur.

93 Harbi'ne Giden Süreçte Büyük Güçlerin Politikaları

93 Harbine giden süreçte İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetini izlemiştir. Bunun nedenlerini sıralayacak olursak ilk olarak, 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşından sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yönelen bir Rus tehlikesi görmeye başlamış ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yıkarak Boğazları ele geçirmesi ve Akdeniz'e inmesini tehdit olarak nitelendirmiştir. Akdeniz'e inen Rusya, İngiltere'nin İmparatorluk yoludenen, Hindistan'la olan bağlantısını kesebilirdi. (Armaoğlu, 1999: 193). Dolayısıyla Osmanlı Devleti, İngiliz devlet adamlarına göre Rusya'nın güneye inmesini engelleyen bir tampon işlevi görmekteydi. Bu nedenle mümkün olduğu ölçüde varlığı korunmalı ve bu doğrultuda desteklenmeliydi. İkinci olarak, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla ortaya çıkacak güç boşluğunun kimin dolduracağına tam anlamıyla bilinmemesi İngiltere'yi böyle bir politika izlemeye itmiştir. İngiliz devlet adamı LordPalmerston'un belirttiği gibi Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa'daki sükûnetin, özgürlüğün ve güç dengesinin korunması için gereklidir(Soy, 2007: 148).İngiltere'yi böyle bir politika izlemeye iten diğer bir neden mevcut durumun yani statükonun, statükonun bozulması halinde ortaya çıkacak olan belirsizlikten daha iyi olduğu anlayışıdır. Çünkü İngiltere için ilişkilerin iyi olduğu ve önemli bir güzergâhta yer alan Osmanlı Devleti'nin varlığı,Osmanlı Devleti'nin olmadığı dolayısıyla statükonun nasıl şekilleneceğinin tam anlamıyla bilinemeyeceği bir duruma göre daha iyidir (Bağış, 1999: 45-54).

Rusya ise 19. yüzyılda derecesi dönem dönem farklı olmakla birlikte Osmanlı Devleti'ni yıkmak veya onu tamamen Rusya'ya bağlamak şeklinde bir politika izlemiştir (Armaoğlu: 1999, 176). Bu politikanın en bilinen söylemi olan Akdeniz'e sıcağı denizlere inmek hem Rusya'ya karşı konulmaz devasa bir güç haline getirecek, hem de İngiltere'nin imparatorluk yolu ile olan bağlantısını kesmiş olacaktır. Ayrıca Doğu Akdeniz'de İngiltere ile Fransa arasında yaşanmakta olan nüfuz mücadelesine Rusya'nın eklenmesini sağlayacaktır. Rusya'nın bu politikasının en alt düzeyde hissedildiği dönem 1829 Edirne Antlaşmasından İngiltere'de LordAberdeen'in Başbakan olduğu 1855 yılına kadar geçen süreçtir. Çünkü bu dönemde Çar I. Nikola, Osmanlı Devleti'ne karşı bir anda saldırıya geçmeleri durumunda bunun büyük güçler arasında bir krize yol açacağını ve bu sürecin sonunda da Rusya'nın isteklerini gerçekleştirmeden zararlı çıkacağını düşünmekteydi (Soy: 2007, 157-158). Bu düşünceden hareketle Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki isteklerini bir süre açıkça ifade etmemiştir. Lord Aberdeen'in İngiltere'de başbakan olmasıyla, İngiltere'nin politikalarının nasıl bir nitelik kazanacağını merak eden Rusya, hem bunu öğrenmek hem de amaçlarını gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin paylaşılması teklifini İngiltere'ye götürmüş fakat olumlu cevap alamamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarını bizzat kendisinin gerçekleştirmesi gerektiğini düşünmüş Kırım Savaşı'ndan başlamak üzere I. Dünya Savaşı'na giden dönemde bu yönde bir politika izlemiştir.

Bu süreçte Fransa'nın politikalarını ikili bir ayrımla inceleyebiliriz. İlk olarak Kırım Savaşı'na kadar olan dönemde ve savaş sırasında Osmanlı Devleti konusunda İngiltere ile birlikte hareket eden ve Osmanlı Devleti nezdinde etkinlik kazanmaya çalışan bir Fransa görülmektedir (Armaoğlu, 1999: 175). Bu süreçte önemli bir istisna Mehmet Ali Paşa isyanı sonrasında ortaya çıkan ve uluslararası boyut kazanan Mısır meselesi olmuştur. Fakat Mısır meselesinde bile Fransa'nın belli bir süre sonra İngiltere ile birlikte hareket ettiğini görmekteyiz. İkinci olarak ise savaş sonrası süreçte III. Napolyon'la birlikte Osmanlı Devleti'nin varlığının sürdürülmesinin zor olduğunu söyleyen ve bu doğrultuda politika geliştiren Kuzey Afrika'daki vilayetlerin İngiltere ile birlikte paylaşılması için bu devlete karşı isteklerini açıkça ifade eden bir Fransa görülmektedir (Soy, 2007: 164).

1867 yılına kadar Avusturya olarak varlığını sürdüren daha sonra Macaristan ile birleşen Avusturya-Macaristan ise bu süreçte konjonktüre göre bir tutum geliştirmiştir. 1815 Viyana Kongresi'nde çok uluslu imparatorlukların korunması fikrini ortaya atan şansölye Klemens Von Metternich, Yunan ayaklanmasında Rusya'nın Yunanistan vasıtasıyla Balkanlardaki etkinliğini artırmasından çekinip Osmanlı Devleti'ne yardım etmeye çalışmış, Mısır meselesinde ise Rusya'yı gözetken bir politika izlemiştir (Armaoğlu, 1999: 173,194). Paris Barış Konferansı ile Berlin Kongresi'nde kendi çıkarlarına uygun bir politika izlemeye çalışan Avusturya (Berlin Kongresi'nde Avusturya-Macaristan), I. Dünya Savaşı'na giden süreçte büyük çoğunlukla İngiltere'nin yanında yer almışsa da 1878'den itibaren düşük yoğunlukta savaş öncesi süreçte ise yoğun bir şekilde Almanya ile ilişki kurmuş, Almanya'nın yanında savaşa katılmıştır.

93 Harbi'ne giden süreçte 1870 yılına kadar Prusya ve Piyomente'nin etkinliği pek fazla hissedilmemiştir. Bunun nedenine baktığımızda her iki devletin kendi uluslarının siyasal birliğini sağlama sürecinde merkez bir konumda yer almaları dolayısıyla daha çok iç politikayla ilgilenmeleri ve çok fazla dış politika geliştirme kapasitesine sahip olamamalarıdır. Dolayısıyla Prusya, kimlik faktörünün etkisiyle büyük çoğunlukla Avusturya'nın yanında yer alırken, Piyomente'de büyük güçlerin yanında yer almıştır.

Büyük güçlerin benimsemiş olduğu bu politikaları 93 Harbi'ne giden süreçte Kırım Savaşı ve İstanbul (Tersane) Konferansı konuları etrafında inceleyebiliriz.

Mısır meselesi sonucunda Rusya'nın istediğini gerçekleştirememesi, 1829'dan önce I. Nikola'nın emriyle toplanan komisyonun aldığı, Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın çıkarlarını sağlayacak şekilde aşamalı olarak zayıflatılması politikasının terk edilmesine ve yerini Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılması politikasının almasına yol açmıştır. Bu doğrultuda I. Nikola şahsi dostu olarak gördüğü Lord Aberdeen başbakan olunca paylaşma teklifini götürmüştü fakat Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını izleyen İngiltere bu öneriyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Rusya kendi işini kendisinin halletmesi gerektiğini düşünmüş ve bu doğrultuda harekete geçerek Osmanlı sınırlarındaki Ortodoksların koruyuculuğunun kendisine bırakılma-

sını istemiştir (Küçük, 1999: 53). Rusya bu isteğini Osmanlı Devleti'nin kabul etmesi üzerine savaş ilan etmiş ve 1856 Kırım Savaşı başlamıştır. İngiltere ve Fransa, yukarıda belirttiğimiz politikaları doğrultusunda yardım etmesiyle Osmanlı Devleti bu savaşı kazanmıştır.

İngiltere'ye göre Rusların koruyuculuk isteği Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmakta, ayrıca Avrupa özgürlüklerini tehlikeye atmakta ve güç dengesini bozmakta en önemlisi İngiltere'nin yürüttüğü politikanın sonlandırılması anlamına gelmekteydi (Sander, 2008: 307). Fransa'da III. Napolyon ülkesinin başarısı için İngiltere ile işbirliği yapılması gerektiğini düşünmekte Kırım Savaşı bunun için bir fırsat vermektedir. (Sander, 2008: 307). Prusya ileride sağlayacağı birlik için Rusya'nın yardımına ihtiyacı olabileceğini inancıyla, Avusturya'da savaş alanı ve Rusya'dan yönelecek bir tehdit gerekçesiyle tarafsız kalmış, Piyemonte ise İtalyan ulusal birliğinde İngiltere ve Fransa'nın desteği için bu ülkelerin yanında yer almıştır (Sander, 2008: 308).

Paris Barış Antlaşmasının olumsuz sonuçlarının yanında hazırlanırken Osmanlı Devleti'ne danışılmamış dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin beklentileri karşılanamamıştır. Örneğin Karadeniz'de donanma bulundurmama Osmanlı Devleti'nin lehine değildi. Çünkü Osmanlı donanması bu dönemde Rusya'dan daha güçlüydü, bu düzenleme Osmanlı'nın beklentisinden çok Rusya'yı engelleyerek büyük güçlerin çıkarlarına hizmet etmekteydi (Küçük, 1999: 53; Soy, 2007: 162). Bu düzenleme İngiltere yürüttüğü politikanın sonucunu almış Rusya'nın ilerlemesi kontrol altına alınmıştır. Fransa ise İngiltere'nin yanında yer aldığı için Avrupa'da prestiji yükselmiş, Prusya ve Piyemonte'de uzun vadede gerçekleştirmek istedikleri ulusal birlik hedefinin ilk adımlarını atmışlardır (Özcan, 1999: 107; Sander, 2008: 309).

1875 Temmuz'unda Bosna-Hersek'te artan vergiler ve tarımsal koşulların katlanılmaz oluşu Hristiyan köylülerin, Müslüman toprak sahiplerine ayaklanmasına yol açmış ve bu ayaklanma büyük güçlerin başkentlerinde huzursuzluk Slav dünyasında büyük bir sempati yaratmıştır (Anderson, 2010: 195; Baykal, 1945: 184). Slav dünyasında birlik olunamaması bu sempatinin tam bir desteğe dönüşmemesine yol açmıştır. Karadağ isyancıları desteklerken, Sırbistan ise Osmanlı Devleti ile savaşmayı göze almadığından tam bir destek vermemiştir. Babı Ali yabancıların müdahalesini önlemek için Adalet Fermanı'nı çıkarıp imtiyazlar sunsa da bundan bir sonuç alınamamıştır (Aksun, 1994: 104). Bu süreçte isyancılarla Osmanlı kuvvetleri arasında yaşanan küçük çaplı çatışmaların uluslararası boyut kazanmasına yol açan unsur ise Rusya'nın diğer büyük güçlerden farklı bir tutum benimsemesidir. Rusya, Balkanlarda kendi nüfuzunda devletler oluşturmayı düşünürken, Avusturya-Macaristan ise mevcut durumun korunması gerektiğinden yanaydı. Ayrıca Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek'e özerklik verilmesini bu bölgede yaşayan diğer uluslara örnek oluşturacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Gyula Andrassy "imparatorluğun varlığı bizim çıkarlarımız için gereklidir" diyerek

ülkesinin tutumunu belirtmekteydi (Anderson, 2010: 197). Rusya'nın bu süreçte etkinliğini azaltan unsur benimsemiş olduğu politikaya ilişkin görüş ayrılıklarıdır. Rus diplomatlar Alexander M.Gorchakov ve İstanbul büyükelçisi Nikolay P. Ignatiev arasındaki bu görüş ayrılığında Doğu Sorunu'nun uluslararası konferans ve tartışmalar yoluyla çözülmesi gerektiğini savunan ve bu doğrultuda kabinedeki diğer bakanların desteğini alan Gorchakov'un görüşü ağırlık kazanmıştır. (Anderson, 2010: 198).

Rusya'nın bu tutumu ve büyük güçlerin girişimleri sonucunda Andrassy notası hazırlanmıştır. Bu notada isyanın nedenlerine odaklanılmakta ve Osmanlı hükümetinden Hristiyan halklara özgürlük verilmesi ile isyana yol açan nedenlerin ortadan kaldırılması istenmekteydi (Sarica, 1980: 187). Bunun üzerine Babıali, Bosna ve Hersek'te reform sözü veren fermanları büyük güçlere iletmış, İngiltere'nin bazı noktaları kabul etmemesi dışında diğer büyük güçler bu durumu olumlu karşılamışlardır (Anderson, 2010: 199). Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin reformları uygulayacak güce sahip olamaması isyanın düşük yoğunlukta da olsa devam etmesine ve Rusya'da Panistlavistlerin elinin güçlenmesine yol açmıştır. Karadağ'ın Bosna ve Hersek'lilere yardım etmesi bunun yanında isyancıların Belgrad'ı ele geçirmesi üzerine Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında bir savaşa sebebiyet vermemek için Andrassy'nin girişimleri sonucunda Berlin memorandumı çıkmıştır. Memorandum reformların büyük güçlerin konsolosları denetiminde gerçekleştirilmesini ve Osmanlı Devleti'nin çökmesi halinde Avusturya'nın Bosna'nın bir bölümünü, Rusya'nın da Güney Besarabya'yı alması konusunda aralarında antlaşma yapmasını sağlıyordu. Memorandumdaki Babıali'nin isyancılara ödün vermeye zorlanacağı iması Fransa ve İtalya'nın hemen kabul etmesine karşılık, İngiltere'nin reddetmesi için yeterliydi. (Gencer, 1991: 225; Anderson, 2010: 200; Eyicil, 2005: 138). İngiltere'nin razı olmasıyla sonuçsuz kalan memorandum Osmanlı Devleti'ni büyük güçlerin baskısından kurtarıırken, Doğu Sorunu'nun 1875-1878 arasındaki ilk krizi kolaylıkla atlatılmış oluyordu. Fakat devam eden süreçteki Sırbistan ve Karadağ ile savaş ve ardından 93 Harbi'ni atlatmak ise bu kadar kolay olmayacaktır.

1876 yılı Osmanlı Devleti açısından önemli bir tarihtir. Bu tarihte aynı anda hem taht değişikliği yaşanmış, hem de özellikle Rusya ve Avrupalı devletlerin gösterdiği ilgi sonucunda bağımsızlıklarını kazanmak isteyen Sırbistan ve Karadağ ile savaş başlamıştır. Rusya'nın Sırbistan ve Karadağ'a yönelik ilgisini Sırbistan'a 7.000 Rus gönüllüsü göndermesiyle anlayabiliriz (Şirokorad, 2009: 408; Aydın, 1994: 498). Ayrıca, Avusturya ve Rusya yöneticileri Osmanlı Devleti'nin yenmesi durumunda mevcut statükoyu devam ettirmeye çalışacaklarını, yenilmesi durumunda ise Balkanlar bölgesinin nasıl şekilleneceği konusunda kendi aralarında bir antlaşma yapmışlardır (Uçarol, 2008: 368; Sarica, 2005: 189-190). Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ve Karadağlıları bozguna uğratması üzerine İngiltere'nin öncülüğünde büyük güçler araya girmişler ve Osmanlı Devleti'nden savaşı durdurmasını istemişlerdir. İngiltere'nin bu politikasının nedeni İngiliz kamuoyundaki Balkan olayları dolayısıyla oluşan Türk aleyhtarlığı ve Rusya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti'ne

karşı harekete geçerek statükoyu bozma ihtimaliydi (Uçarol, 2008: 368). Fakat barış için görüşmeler yapılırken Sırp'ların tekrar saldırıya geçip mağlup olmaları Balkanlarda etkisinin azalacağını gören Rusya'yı harekete geçirmiş ve Osmanlı Devleti'ne ultimatömler vererek iki aylık ateşkes istemiş, büyük güçlerden yardım göremeyeceğini anlayan Osmanlı Devleti bunu kabul etmek zorunda kalmıştır (Sarica, 2005: 191; Uçarol, 2008: 369).

Rusya ultimatömlerini kabul etmesiyle savaşın başlamasını sağlamış ve Sırbistan'ın ezilmesine engel olmuş, en önemlisi Osmanlı hükümetinin başlıca muhatabı durumuna gelmiştir (Eyicil, 2005: 139; Karal, 1995: 25). Rusya'nın tek başına Balkan buhranını çözmek istemesi Balkanları tamamen nüfuzu altına alması dolayısıyla imparatorluk yolunun tehlikeye düşmesi demektir (Karal, 1995: 25). Dolayısıyla İngiltere, Balkan bunalımının devletlerarası bir konferansta görüşülmesini gündeme getirmiş, Çar'da bunu devletin çıkarlarının gözetileceğini belirterek kabul etmiştir. Osmanlı Devleti böyle bir konferansın toplanmasını bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı olduğunu ileri sürerek karşı çıkmıştı da İngiltere'nin İstanbul elçisi Osmanlı Devleti'nin şan ve şerefine incitecek bir davranışta bulunulmayacağını belirtmesiyle kabul etmiştir (Uçarol, 2008: 370).

Osmanlı Devleti konferansın başladığı gün meşrutiyeti ilan etmiş böylece konferansın toplanma nedenlerini ortadan kaldırmak, gerekli adımların atıldığını belirtmek ve en önemlisi büyük güçlerin müdahaleleri ile olumsuz önerilerini hafifletmek istemiştir (Rıfat Bey, 2010: 33-34; Baykal, 1945: 188-189; Kinross, 2008: 530). Fakat meşrutiyetin ilanı beklenen etkiyi doğurmadığı gibi Osmanlı Devleti bu konferansta İngiltere'nin desteğini alamamıştır. Bunun nedeni İngiliz temsilcisi Robert Salisbury'nin Doğu Sorunu'nda geleneksel İngiliz politikasından vazgeçilmesi ve Osmanlı'nın tasfiyesinde Rusya ile uzlaşması gerektiğini düşünmesiydi (Aydın, 2006: 4). İngiltere ve Rusya'nın düşünceleri etrafında şekillenen konferansta Fransa pasif bir tutum takınmıştır. Osmanlı temsilcileri gelen tekliflerin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığın ihlali olduğunu belirtip, kendi tekliflerini aktarmışlardır. Fakat bu durum Salisbury'nin Osmanlı Devleti'nin teklif ettiği hususların büyük devletlerin isteklerine karşı olduğunu belirtmesi ve Ignatiev'in de Rusya için müzakere konusu olmayacağını açıklamasıyla sonuçsuz kalmıştır (Karal, 1995: 30-32; Aydın, 2006: 7). Konferansın çıkmaza girmesi üzerine Salisbury, "Ümit ederim ki İngiliz devlet adamları Hindistan yolunu korumanın başka araçlarını düşünme görevini üstleneceklerdir." demiştir (Aydın, 2006: 8). Devam eden süreçte büyük güçler tekliflerini hafifletmişler ancak Osmanlı Devleti'nin daha fazla hafifletilmesi isteğini reddetmişlerdir. Bu süreçte Mithat Paşa'nın başkanlığında toplanan Meclis, Osmanlı Devleti'nin yeni tekliflerini belirlemiştir. Bu tekliflerin kabul edilmemesinin yanında büyük güçlerin teklifleri de haysiyeti zedeleyen bir durum oluşturduğu için reddedilmiş, artık diplomasi yerine savaş yöntemi devlet ve millet şanına daha çok yakışır bulunmuştur. (Akşin, 2006: 34; Aydın, 2006:9; Aydın, 1994: 498). Büyük güçlerin temsilcileri Osmanlı Devleti'nin kendisine yapılan teklifleri kabul etmemesi üzerine yerlerine maslahatgüzar bırakarak şehri terk etmişlerdir.

Konferansın en önemli özelliği, 1876 Bulgaristan olaylarıyla başlayan İngiltere'nin geleneksel politikasındaki değişimin göstergesi olmasıdır (Aydın, 2006: 10). Ayrıca konferanstan sonuç alınmaması üzerine Rusya, diplomatik girişimlerine hız vermiş ve bunun sonucunda büyük güçler 31 Mart 1877'de Londra Protokolünü imzalamışlardır. Böylece Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerini Rusya'nın yanında ve kendisine karşı birleşmiş olarak bulmuştur (Uçarol, 2008: 372-373). Osmanlı Devleti'nden Hristiyan toplumlara daha önce vadettiği ıslahatları yerine getirmesini, bunların uygulanmasını elçiler vasıtasıyla kontrol edilmesini, buna ilave olarak Osmanlı Devleti'nin silahlı kuvvetlerinin azaltılmasını isteyen Londra Protokolü'nün Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi Rusya için bir bahane olmuş dış dayanaklardan yoksun bıraktığı Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir (Ateş, 1994: 392; Aydın, 1994: 498; Eyicil, 2005: 140-141). II. Abdülhamid, Rusya'nın savaş ilan ettiği gün Paris Barış Antlaşmasının 8. Maddesi doğrultusunda büyük güçlere telgraf çekip arabuluculuk istediye de bu teklif karşılık bulamamıştır (Rıfat Bey, 2010: 51).

93 Harbi, Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti

24 Nisan 1877'de Rusların taarruzu ile başlayan savaş Tuna ve Kafkaslar olmak üzere iki cephede 10 ay kadar devam etmiştir (Yapıcı, 2012: 326).

Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşa girerken kesinlikle kazanacağını düşünmektedir. Bunun nedenleri Osmanlı donanmasının Karadeniz'de üstünlüğü elinde bulundurması, Osmanlı ordusunun silah ve mühimmat bakımından yeterli olması ve asker bakımından önemli bir sayıyı barındırmasıdır (İpek, 2002: 11-12; Uçarol 2008: 380; Aksun, 1994: 276-279; Rıfat Bey, 2010: 41-43). Ancak ordunun önemli bir kısmını öğrencilerin oluşturması ve geri kalan kısmında eğitilmemiş olması ve de savaşın nasıl yürütüleceğiyle ilgili bir planın olmaması Osmanlı Devleti'nin savaş sırasındaki etkinliğini azaltan unsurlar olmuştur (İpek, 2002: 11-12; Uçarol, 2008: 380).

Rusya ise bu savaşın sadece Osmanlı Devleti ile kendi arasında gelişmesini istemiş, böylece Osmanlı Devleti'ni rahat bir yenilgiye uğratacağını düşünmüş, bunun yolunun da diğer devletlerin tarafsızlığının sağlanmasıyla gerçekleşeceğini öngörmüş ve bu doğrultuda girişimlere başlamıştır. Avusturya-Macaristan ile 15 Ocak tarihinde imzalanan antlaşma bu girişimin bir uzantısıdır. Bu antlaşmayla Rusya, Avusturya-Macaristan'a Balkanlarda Slavları veya başka bir halkı diğerlerine göre ön plana çıkararak düzenlemeye izin vermeyeceğini belirtmiş ve tarafsızlığını sağlamıştır (Çolak, 2011: 56; Sarıca, 1980: 192). Ayrıca bu antlaşma Avusturya-Macaristan için Bosna ve Hersek'i ele geçirmesini sağlayan ve sadece tarafsız kalarak Güney Slavlar ve Batı Balkanlar nezdinde gücünü attırmasını sağlayan bir belgeyken, Rusya için ise savaşta kendi sınırlarını batıdan gelebilecek saldırılara karşı garanti altına alan bir düzenlemeydi (Rıfat Bey, 2010: 24; Gencer, 1991: 225; Küçük, 1999: 55; Kınross, 2008: 533, Anderson, 2010: 209). Bu antlaşma Osmanlı Devleti açısından olumsuz bir durumu teşkil etmekteydi. Çünkü Osmanlı Devleti, Balkanlarda üstünlüğü kaybettiği

zaman burada bir Slav devleti ya da üstünlüğünün kurulmasını istemeyen Avusturya-Macaristan'ın yardımı geleceğini düşünmekteydi. Fakat Rusya, bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin bu beklentisini boşa çıkarmasının yanında, Balkanlarda serbest hareket etme olanağına sahip olmanın kapısını aralıyordu.

Balkanlarda Avusturya-Macaristan'ın tarafsızlığı sağlandıktan sonra bir diğer tarafsız kalması gereken ulus olarak Romenler düşünülmekteydi. Bu doğrultuda 16 Nisan'da Rusya ve Romanya arasında imzalanan antlaşma Rusların, Romen demiryollarını denetlemesini, Rus birliklerinin Romanya topraklarından serbestçe geçiş yapmasını öngörmekteydi. Ayrıca Romenlerin, Ruslara nakil ve erzak teminlerini kolaylaştıracak her türlü desteği sağlayacağını belirtmesiyle tarafsızlık anlayışından çok Romenlerin desteği sağlanmaktaydı (Jorga, 2005: 475; Anderson, 2010: 209; Aksun, 1994: 275; Şirokorad, 2009: 410).

İngiltere ise bu savaş sırasında tarafsızlığını ilan etmiş ancak bu durumun 6 Mayıs'ta Rusya'ya verdiği nota ile bir takım şartlar dahilinde süreceğini belirtmiştir. Bunlar: İngiltere Süveyş Kanalına zarar verilmemesini taraflardan isteyerek, İstanbul'un el değiştirmesine kayıtsız kalmayacağını ve İstanbul ile Çanakkale Boğazlarının bugünkü rejiminin hiçbir şekilde değiştirilmeyeceğini belirtme yoluna gitmiştir. Bunun yanında Bulgaristan'ın işgali konusunda bunun geçici olduğuna ilişkin Çar teminatını hatırlatarak Basra Körfezi'nde çıkarlarının olduğunu ve bunları koruyacağını sayılan durumlar sağlandığı ölçüde tarafsız kalacağını aksi durumda tarafsızlığını bozacağını aktarmıştır (Aksun, 1994: 276; Armaoğlu, 1999: 517; Gencer, 1991: 225; Rifat Bey, 2010: 51). İngiltere'nin tarafsız kalmasının nedeni Bulgaristan olaylarının şiddetli bir şekilde bastırılmasının İngiliz kamuoyunda bir suçluluk ve suç ortaklığı hissi uyandırması ve bunun Osmanlı karşıtı bir tavra dönüşüp başbakan Lord Beaconsfield¹ ve diğer siyasetçilerin duruma müdahale etmesini olanaksız kılmasıydı. Osmanlı karşıtı tavır muhalefetteki William Ewart Gladstone'nin yazdığı *The Bulgarian Horrors and the Question of the East* (Bulgaristan'da Zulüm ve Doğu Sorunu) adlı kitabın bir ay içinde 200.000'den fazla satmasıyla kendisini göstermekteydi (Anderson, 2010: 200; Sarıca, 1980: 190-191; Aksun, 1994: 228). Akşin (2006: 33), Bulgar olaylarında ölenlerin sayısının abartıldığını ve Gladstone'nin bu durumdan yararlandığını söylemektedir. Ayrıca İngiltere, Osmanlı Devleti'nin reformları sağlaması için uzunca bir süreye sahip olduğunu ve birtakım girişimlerde de bulunduğunu gözlemlemiştir, Rusya'ya karşı başarılı bir mücadele verebileceğini düşünmüştür.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini büyük bir siyasi hata olarak nitelendiren Fransa, savaş başladığı sırada tarafsızlığını ilan etmiştir. Bunun nedeni Sedan Savaşı'nda Almanya karşısında büyük bir bozguna uğraması sonucunda ortaya çıkan iç problemleriyle uğraşmasıdır. İtalya'da, Fransa gibi tarafsızlığını ilan etmiş ancak savaş sırasında arabuluculuk yapabileceğini ve Osmanlı Hükümeti'nin Rusya'ya bir heyet göndermesini istemiş fakat bu tarz bir istek Rusya tarafından alçaklıkla suçlanacaktır gerekçesiyle reddedilmiştir (Arfaoui, 2009: 99).

Almanya lideri Otto Von Bismarck'ta tarafsızlığını ilan etmiştir. Bunun nedenleri üçlü ittifakın zarar görmemesi için Avusturya-Macaristan hükümeti ile fikir birlikteliği sağlanması gerekliliği ayrıca Avrupa kıtasında herhangi bir devletin güçlenmemesi için bu savaşın sadece Rusya ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşmesi gerektiğini düşünmesiydi (Arfaoui, 2009: 108-109).

Rusya-Romanya antlaşması üzerine Osmanlı Devleti, 8 Mayıs'ta Romanya'ya savaş ilan etmiş, 21 Mayıs'ta Romanya bağımsızlığını ilan ederek Rusya'nın yanında savaşa katılmıştır (Anderson, 2010: 209). Osmanlı Devleti, resmen savaş ilan edilince Rus kuvvetlerinin ilerlemesini önlemek için Tuna geçidinin kapatılmasını istemiş fakat Avusturya-Macaristan, Tuna'nın ticari açıdan çok önemli olduğu gerekçesiyle bu isteğe karşı çıkmıştır (Arfaoui, 2009: 109). Rusya, Avusturya-Macaristan'ın aldığı bu karardan fazlasıyla yararlanmış, bir nevi antlaşmanın meyvelerini almıştır. Romanya'dan geçerek Tuna'ya varan Ruslar, ilk hamlede Osmanlı donanmasını burada yok etmişlerdir. Tuna'da Osmanlı kuvvetlerinin başarısız olması Rusların Bulgar nüfusunun fazla olduğu batı kısımlara yayılmasına sebep olmuş, bundan cesaret alan Bulgar çeteleri Türkleri öldürmeye, köyleri ve evleri yakmaya başlamışlardır (İpek, 2002: 15). Bu durum Osmanlı kuvvetlerinin Ruslarla mücadelesinin yanında isyancılarla uğraşmasına ve etkinliğinin Tuna cephesinde azalmasına yol açmıştır. Rusların harekâtı Balkanlardan yürütmesinin ve bu coğrafyadaki ulusların tarafsızlığını sağlamasının en önemli nedenlerinden biriside Abdülaziz döneminde güçlendirilen donanmanın Karadeniz'deki deniz hâkimiyetini elinde bulundurması dolayısıyla Karadeniz kıyı şeridinden geçişin ağır tahribatla sonuçlanma durumuydu.

Haziran ayında Tuna'yı aşan Ruslar, Temmuz ayında Plevne'ye gelmişlerdir. Fakat burada beklemedikleri bir şekilde sağlam bir Osmanlı savunmasıyla karşılaşmışlardır. Rusların böyle bir savunmayı beklemediklerini Rus generaller arasında sıklıkla kullanılan 'Tuna'nın ötesinde dört kolorduluk iş yok' söylemiyle görmekteyiz (Şirokorad, 2009: 408). 100 bin kişilik bir kuvvet ve 450 topla saldırıya geçen Ruslar karşısında Gazi Osman Paşa komutasındaki 25 bin kişilik ve 70 toptan ibaret olan ordu Rusları ağır kayıplara uğratmıştır. Bunun üzerine Çar II. Aleksandr Plevne'de gördüğü manzara karşısında "burada Hıristiyanlık mahvoluyor" demiştir (Öztuna, 2006: 44; Armaoğlu, 1999: 518). Avusturya-Macaristan imparatorluğu da Osmanlı'nın bu direncini takdirle karşılaşmış ve II. Plevne saldırısının öncesinde Osmanlı kuvvetlerine zahire yardımı göndermiş, Osmanlı Devleti de bu yardımı Ada Kale ve Vidne'ye sevk etmiştir (Arfaoui, 2009: 112). Avusturya Macaristan'ın bu yardımı Balkanlardaki Rus eylemlerinden endişelendiğinin ilk göstergelerinden biriydi.

Osmanlıların Karadeniz'deki donanma hâkimiyeti Rusların İstanbul'a güneyden ilerlemesini imkânsız kılıyor, Balkan dağlarını geçmek zorunda bırakıyordu ve bunun içinde Plevne alınmalıydı (Öztuna, 2006: 45; Anderson, 2010: 212). Bu doğrultuda yapılan ikinci Rus saldırısının da başarısız olması Rusya'nın tarafsızlığını istediği ve yardım taleplerini reddettiği Balkan devletlerini yanlarında savaşa girmeleri için

çağrıda bulunmaya itti. Savaşa girmesi istenen Sırbistan temkinli davranarak Plevne düşene kadar savaş girmedeği gibi Trakya'da saldırı düzenlemesi istenen Yunanistan, Osmanlı'nın gücünden etkilenen İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın tarafsızlık baskısıyla savaşa girmeyi reddetti (Anderson, 2010: 212). Plevne'nin uzun süre direnmesi İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı tavrını değiştirmiş ve Osmanlı'nın hala savunmaya geçecek kadar canlı ve ayakta olduğunu göstermiş, bu durum aynı zamanda Batı kamuoyundaki barbar Türk imajının bir nebze düzelmesine katkı sağlamıştır (Kinross, 2008: 536; Anderson, 2010: 212). Bu sürede tarafsızlığını ilan eden İtalya, uygulamada buna aykırı bir tutum geliştirmiştir. İtalya, Osmanlı Devleti'ne karşı Yunan asilerine yardım etmek için, sayısı tam olarak bilinmeyen, silah ve mühimmat yardımı yapmıştır (Arfaoui, 2009: 100). Yunanistan, İtalya ile Fransa'nın yardımlarından ve savaşın Rusya lehine sonuçlandığı belli olduğu zaman Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçerek 10.000 yedeği silâhına çağırılmış ve kuvvetlerini Osmanlı sınırlarına yığmaya başlamıştı (Arfaoui, 2009: 101). Almanya ise Rusya'nın Plevne'de yenilmesinin nedenini Rus askerlerinin iyi kumanda edilememesi olduğunu belirtmiş ve Rusya, ordusunun kış hazırlıkları için Berlin'den kışlık elbise ve askeri levazımat almıştır (Yapıcı, 2012: 329). Bu durum savaşın başında tarafsızlığını ilan eden Almanya'nın savaş sırasında buna riayet etmediğini teknik bakımdan Rusya'yı açık bir şekilde desteklediğini savaş sonrası oluşan durumda İngiltere ve Fransa gibi güçlü devletlere karşı bir denge arayışına gittiğini göstermektedir (Yapıcı, 2012: 329).

Osmanlı Devleti'nde ölen ve yaralı askerlerin yerine yenilerinin ikame edilememesi, Sultan Abdülhamit'in vaad ettiği büyük bir ordunun yeterli sayıda olmamasının yanında savaş alanına girmeden Ruslar tarafından püskürtülmesi ve Rusya'nın bu süreçte ordusunu güçlendirerek asker sayısını artırması Plevne'nin düşmesine yol açmıştır (Bayıl, 2013; Aydın, 1994: 499; Kinross, 2008: 536). Plevne'nin düşmesi savaşın seyri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Rusların üstünlük elde etmesi bağımsızlık ve daha fazla toprak umuduyla Sırbistan ve Karadağ'ın savaşa katılmasına yol açmıştır. Bu durum Ruslara, asker sayısı bakımından avantaj sağlarken Osmanlı için aynı anda çok sayıda alanda savaşmasına sebebiyet vermesi nedeniyle dezavantaj oluşturmaktaydı. Rus birliklerinin Balkan dağlarını aşması Sofya'ya ardından da Edirne'ye girmelerine neden olmuş ve burada yapılan muhabereleleri Rusya kazanmıştır. Osmanlı Devleti, Kafkas cephesinde Tuna cephesinde olduğu kadar varlık göstermemiştir. Rus kuvvetleri Kafkasya coğrafyasındaki güç boşluğundan yararlanarak Osmanlı Devleti'ne çeşitli noktalardan saldırmışlardır. Rus saldırıları sonucunda Kağızman, Ardahan, Beyazıt ve Kars düşmüştür. Ahmet Muhtar Paşa Kars'ı kurtardıysa da Ruslar Kasım 1877 Kars'ı tekrar ele geçirip Erzurum'a ilerlemeye başlamışlardır (Armaoğlu, 1999: 519).

Bu süreçte büyük güçleri ilgilendiren Edirne'nin kaybedilmesinin İstanbul'un kapılarını Ruslara açmış olmasıydı. Ancak başta İngiltere olmak üzere böyle bir durumda ne yapılacağı bilinmiyordu. "Bosna krizinin başlangıcından bu yana bölünmeleri ve istikrarsızlığıyla kendini gösteren İngiliz politikası, 1878 Ocağında bu açıdan

doruğa ulaşmıştır” (Anderson, 2010: 213). Lord Beaconsfield, Osmanlıları Rusların barış koşullarını reddetmek için teşvik etmekte ve İngilizlerin destek olacağını belirtmekten, kabine de yer alan Lord Derby ise Osmanlı'nın İngiliz ve Avusturya-Macaristan yardımına güvenmemesi hızla barış yaparak kayıpların sınırlanması önerisinde bulunuyordu (Anderson, 2010: 213). Bu iki görüşten ikincisi, İngiliz filonun İstanbul'a gönderilme kararının Rusların barış şartları içinde Boğazlara ilişkin husus olmayacağını belirtmesi ve filonun gönderilmesinin iptal edilmesiyle ağırlık kazanmaktaydı. Bu süreçte Rusları sınırlandırmak amacıyla İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın ittifak yapma girişimleri gündeme gelmiş ancak İngiltere'nin içinde bulunduğu politik durumun Viyana'da olumsuz bir algı oluşturması ve Viyana açısından Alman desteğinin kaybedilmeme arzusu bu girişimin başarısızlığa uğramasına neden olmuştur (Anderson, 2010: 213).

Bu süreçte mağlup olduğu kesinleşen Osmanlı Devleti, başta İngiltere olmak üzere büyük güçlere arabuluculuk için yakınlaşmış böylece masa başında destek almayı ümit etmişse de bundan bir sonuç alamamış ve ateşkes koşullarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Büyük ve özerk bir Bulgaristan'ın kurulmasını öngören, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığını kazanması ve Osmanlı'dan toprak elde etmesini sağlayan ateşkes ayrıca Bosna ve Hersek'in özerk olmasını ve de Osmanlı Devleti'nin savaş tazminatı ödemesini öngörmekteydi (Öztuna, 2006: 58; Eyicil, 2005: 142; Anderson, 2010: 213). Ateşkes koşulları içinde büyük güçleri harekete geçiren unsur ise Rusya'nın Boğazlardaki çıkarlarını gözetken yeni bir Osmanlı-Rus antlaşmasının yapılacak olmasıydı (Anderson, 2010: 213). Ateşkes koşullarını Rusya kendi tarihi ve konjonktürel çıkarlarını gerçekleştirecek şekilde hazırlamış ve bu koşulları savaşı resmen sona erdiren Ayastefanos Antlaşmanın içeriği yapmıştır.

Savaş Sonrası Düzenlemeler: “Ayastefanos”, “Berlin” ve Büyük Güçler

Ayastefanos Antlaşması Panslavist ideallerin gelmiş geçmiş en kapsamlı uygulamasıydı (Gencer, 1991: 225; Anderson, 2010: 217). Büyük güçlerin hemen hemen hepsinin önem verdiği Avrupa güç dengesini tek bir devletin öncülüğünde ve bu devletin çıkarlarına uygun olarak bozan Ayastefanos Antlaşması, aynı zamanda büyük güçlerin ulusal çıkarlarını da olumsuz bir şekilde etkilemekteydi.

1830'lardan itibaren etkili bir şekilde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası izleyen İngiltere, Büyük Bulgaristan'a karşı çıkan devletlerin başında gelmekteydi. Çünkü yeni çizilen sınırların İstanbul'a yakın olması Rusya'nın her an bu şehri ele geçirip imparatorluk yolunu engellemesine neden olabilecekti (Potyemkin, vd, 2009: 63; Arfaoui, 2009: 80; Eyicil, 2005: 143). Ayrıca İngiltere'nin itirazları Balkanlarda Slav halklarının ön plana çıkarıldığını bunun diğer halkların haklarını yok edeceği ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın etkisi altına sokulmasıyla bu devletin alacağı diğer devletleri de ilgilendiren kararların bağımsızlığını zedeleyeceği konuları etrafında toplanmaktaydı (Armaoğlu, 1999: 524). Doğu Anadolu'da Rusla-

rın önemli kazanımlar elde etmesi İngiltere'nin Basra'daki çıkarlarını da tehlikeye düşürmekteydi. Dolayısıyla Ayastefanos, tümüyle İngiltere'nin yüzyıllardır yürüttüğü bunun sonucunda bir takım kazançlar elde ettiği politikaların geçerliliğini bir anda ortadan kaldırmakta, güçler dengesini Rusya lehine bozmakta, imparatorluk yolunu tehlikeye atmakta bundan dolayı yerine yeni bir düzenleme yapılması gereken bir antlaşma olarak ortaya çıkmaktaydı.

Avusturya-Macaristan ise büyük ve özerk Bulgaristan'ın Rusya'nın bölgedeki emellerini gerçekleştirmede bir araç olarak kullanacağını düşünmekteydi. Bu nedenle antlaşmaya İngiltere ile birlikte sert tepki gösteren ülkelerin başında gelmekteydi. Ayrıca Karadağ'ın topraklarını genişleterek bağımsızlığını ilan etmesiyle Rusya, Avusturya-Macaristan'ın Selanik istikametindeki ve Adriyatik sahillerindeki yayılma yolunu kesen düzenlemeyi sağlamış oluyordu (Karal, 1995: 68).Peşte Antlaşması Bosna ve Hersek'i, Avusturya-Macaristan'a bırakmışken Ayastefanos'la ortak kontrol tesis edilmesi Avusturya-Macaristan açısından bu antlaşmanın düzeltilmesi ya da değiştirilmesi şeklindeki görüşün temelini oluşturmaktaydı (Sarica, 1980: 194; Armaoğlu, 1999: 523; Eyicil, 2005: 142-143).

Osmanlı'nın akıbetiyle ilgilenmeyen Bismarck, Ayastefanos şartlarından Ruslar kadar memnun kalmıştı (Arfaoui, 2009: 122). Fakat Bismarck bunu açıkça ifade etmek yerine her iki tarafın beklentilerini karşılayan ve bunu da başarabildiği ölçüde Almanya'nın çıkarlarıyla uyumlaştıran bir politika izlemekteydi. Çünkü Bismarck'ın Ayastefanos'u savunan Rusya'yı önceleyen politikası Avrupa devletleri nezdinde Almanya aleyhine bir durum oluşturabilirdi. Üstelik 1870'de mağlup olan Fransa intikam için fırsat kollamaktaydı. Bu bilinçle hareket eden Bismarck, Berlin'de büyük güçlerin bir araya geldiği bir konferans toplanması fikrini açıkladı. Rusya'nın bunu kabul etmesiAlmanya'nın girişiminin başarıya ulaştığını göstermekteydi.

Ayastefanos Antlaşması Osmanlılar için 1774 ve 1829 antlaşmalarından daha ağır bir yenilgiydi. Çünkü Osmanlı Devleti özerkliğe kavuşan Bulgaristan üzerinde çok az denetim hakkına sahip olacaktı, ülke iki yıl da olsa Rus askerlerinin işgali altında kalacaktı ayrıca imparatorluğun Avrupa'da kalan bölümleriyle sadece deniz yoluyla haberleşme sağlanacaktı (Anderson, 2010: 218). Dolayısıyla mağlup olan ve büyük ölçüde toprak kaybeden Osmanlı Devleti, Almanya'nın konferans ve bunun sonucunda yeni bir antlaşma girişimini büyük bir istekle kabul etti.

İngiltere Yakındoğu politikasındaki bariz bölünmeler ve tereddütler yüzünden çok prestij kaybetmiş, buna Derby'nin açık ve kapsamlı karar vermedeki isteksizliği eklenince İngiltere'nin etkisi azalmıştır (Anderson, 2010: 216).Bu duruma yöneltilen eleştiriler Derby'nin dışişleri bakanlığından istifa edip yerini Salisbury'nin almasına yol açmıştır. Bu değişiklik İngiliz politikalarının tekrar etkinlik kazanmasına yol açmıştır. Değişiklik sonrasıSalisbury Ayastefanos'la ortaya çıkan Rusya üstünlüğünün ortadan kalkması için girişimlere başlamıştır.Bu doğrultuda 27 Mart tarihinde kabine oldukça geç bir kararla da olsa bazı Hint birliklerinin Malta'ya getirilmesine karar

vermiştir (Kinross, 2008: 540; Anderson, 2010: 217).II. Alexander, İngiltere'nin bu girişimi üzerine İngiliz savaş gemilerinin Karadeniz'e sızmasını engellemiş ve Osmanlıların Ruslarla birlikte yer almaları için gerekli girişimlerin yapılmasını emretmiştir. Avusturya Macaristan ise İngiltere'nin bu girişimine Rusya ile savaşı göze alamadığından sınırlı ölçüde destek vermektedir.

Nisan ayında Salisbury, Avusturya-Macaristan'ın da sınırlı desteğini dikkate alarak İngiltere-Rusya arasında Yakındoğu konusunda doğrudan bir antlaşma yapılması görüşüne yakın olmaya başlamış, Ignatiev'in etkisi azalıp Avrupalı düşünen Rus yetkililerin sayısının artmasıyla Rusya'da da bu görüş ağırlık kazanmıştır (Anderson, 2010: 220). Bismarck aracılığıyla taraflar eş zamanlı olarak kuvvetlerini çekmişler ve Salisbury, İngiliz itirazlarını içeren hususları ve yeniden oluşturulacak dengeleri görüşmek amacıyla St. Petersburg'a gitmiştir. Sonraki süreçte Rus diplomat AndreyeviçShuvalov, Bulgaristan'ın Balkan dağları boyunca uzanan bir çizgiyle ikiye bölünebileceğini belirtmiş Çar'da bunu olumlu karşılamıştır. Bunun iki nedeni vardır. Birinci Rusya'nın içinde bulunduğu mali sıkıntıların yoğun bir şekilde artması, ikincisi ise panislavistler'in etkinliğinin azalması popülist devrimcilerin (Narodnikler) etkisinin artmasıydı (Anderson, 2010: 220). Shuvalov'un Londra'ya getirdiği öneriler Salisbury'nin ısrarıyla kabul edilmiş 30 Mayıs'ta İngiltere-Rusya antlaşması imzalanmıştır.Bu antlaşma ile Bulgaristan'ın batı ve güney sınırları tanımlanarak ikiye ayrılmış, İngiltere Kars, Ardahan, Batum'un Ruslarda kalmasını kabul etmiş ve Rusya'da Doğu Bayezid'i Osmanlı Devletine iade etmiştir.Bunun yanında eyaletlerde yapılacak ıslahatların büyük devletlerin kabulünde yapılacağı belirtilen bu düzenleme İngiltere ile Rusya arasındaki savaş olasılığını ortadan kaldırmakta ve bir nevi toplanacak kongrede tarafların görüş birliğine vardığı hususları düzenlemektedir (Potyemkin, vd, 2009: 67; Karal, 1995: 70). İngiltere ile Rusya arasındaki müzakerelerin başarıyla sonuçlanması Avusturya-Macaristan'ı yalnızlık duygusuyla baş başa bırakmış ve daha önce güvenmediği İngiltere ile görüşmeler yapılması isteğini ortaya çıkarmıştır. 6 Haziran'da İngiltere ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu arasında yapılan antlaşma Bulgaristan'ın kuzeydoğu noktasının güneyde Balkan dağlarını ve Batıda Morava nehrini geçmeyeceği belirtilmekte ve İngiltere'nin, Avusturya Macaristan'ın Bosna'nın kaderi konusunda vereceği herhangi bir öneriyi destekleyeceğini ortaya koymaktaydı (Anderson, 2010: 221).

Böylece İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Rusya ile yaptığı antlaşmalarla sorunun halledilmesi konusunda büyük gelişme sağlamıştır. Fakat bu antlaşmaların konusunu daha çok savaşın Tuna cephesinin sonuçları oluşturmuş, Kafkas cephesinde Rusya'nın kazandığı toprakların durumuyla ilgili net bir düzenleme yapılmamıştır. Dolayısıyla İngiltere, Rusya'nın buradan Basra Körfezi'ne çıkması ve imparatorluk yolunu tehdit etme olasılığının her zaman olabileceği düşüncesiyle bu doğrultuda politika geliştirmeye başlamıştır. Bu politika Yakındoğu'da bir İngiliz üssü elde edilmesi

fikri doğrultusunda gelişmiş ve bu doğrultuda arayışlara başlanmıştır (Sarica, 1980: 194; Eyicil, 2005: 144; Bağış, 1999: 52; Anderson, 2010: 222-223). Kıbrıs ile Limni, Midilli, Girit ve İskenderun arasındaki tercihte ilk üçünün zayıf kalması İskenderun'un da Fransa'nın düşmanlığına neden olacağı gerekçesiyle Kıbrıs seçeneği ağırlık kazanmıştır. 23 Mayıs'ta İngilizler adayı işgal etmeye ilişkin antlaşma taslağını Osmanlı hükümetine sunmuşlar ve 48 saat içinde kabul edilmesini istemişlerdir. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu girişimi karşısında kendisini bir çıkmaz içinde bulmuştur. Böyle bir teklifin kabul edilmemesi İngiltere'nin desteğinin bundan sonrası süreç için olmaması anlamına gelecekken, kabul edilmesi ise önem verdiği bir toprağın elden çıkması anlamına gelecekti. İngiltere'nin desteğini kaybetmek istemeyen Osmanlı Devleti, 4 Haziran tarihinde imzalanan Kıbrıs Antlaşması ile işgale adanın Osmanlı egemenliğinde kalması ve harcamaları aşan gelirlerin Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesi koşuluyla izin vermekteydi (Öztuna, 2006: 60; Karal, 1995: 71-73). Böylece Osmanlı Devleti savaşmadan bir toprak terk etmekteydi. İngiltere ise artık Osmanlı Devleti'nin varlığını uzunca bir süre devam ettiremeyeceğini anlamış ve imparatorluk yolunu Rusya'ya karşı Yakındoğu da elde ettiği üs ile kendisinin koruması yoluna gitmiştir. İngiltere'nin bu işgali uzunca bir süre sürdüğü Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasının terk edildiğinin önemli göstergelerinden biri olmuştur.

Büyük güçlerin saydığımız nedenlerden dolayı itirazları, Rusya'nın içinde bulunduğu politik ortamın etkisi ve İngiltere ile arasında imzaladıkları antlaşmayla bir takım kazançları bu devlete kabul ettirmesi ve bütün bu sürecin sonucunda Almanya'nın girişimleriyle Berlin Kongresi toplanmıştır.

Kongrenin toplanmasını büyük bir memnuniyetle karşılayan Osmanlı Devleti, Ayastefanos Antlaşmasının ortaya çıkardığı durumun ortadan kalkacağı beklentisiyle kongreye katılmış ve savaş öncesi statükonun devam etmesini istemiştir (Gencer, 1992: 517). Fakat kongrenin toplanmasında önemli bir yeri bulunan Alman devlet adamı Bismarck, kongrenin Osmanlı Devleti'nin çıkarları için değil Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu güç dengesinin yeniden sağlanması için toplandığını belirtmiştir. Aksi durumda böyle bir kongrenin zaten toplanmayacağını belirten Bismarck, Osmanlı delegesi olan Karateodori Paşa'yı sert bir üslupla tersleyerek Osmanlı Devleti'nin kongrenin önünde duran sorunların çözümünde küçük bir unsur olduğunu göstermiştir (Rıfat Bey, 2010: 119; Aksun, 1994: 352; Eyicil, 2005: 145; Uçarol, 2008: 395; Anderson, 2010: 224; Potyemkin, vd, 2009: 67).

Berlin kongresinin genel özelliği büyük güçlerin çıkarlarının daha çok gündeme gelmesi dolayısıyla savaş sırasında çeşitli saflarda yer alan Balkan ulusları ile savaşın tarafı olan Osmanlı Devleti'nin beklentilerinin göz ardı edilmesidir. Bu görünümüyle Berlin Kongresi, Anderson'un belirttiği gibi büyük güçlerin küçük bir toplantıydı (Anderson, 2010: 223). Dolayısıyla kararlar büyük güçlerin çıkarları uyumlu hale geldiğinde hemen alınıyor, diğer temsilcilerin müdahalesine izin verilmiyordu.

Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'ın sınırları daraltılmakta, Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan'ın işgal ve yönetimine bırakılmakta, bir önceki antlaşmada olduğu gibi Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını aynen korumakta, Rusya, Doğu Anadolu'da Eleşkirt ve Bayezid'i Osmanlı Devleti'ne geri vermekte Girit adası ise özerklik kazanmaktaydı (Sander, 2008: 315). Küçük bir arazi elde eden Sırbistan, Rusya'nın kendisine karşı Bulgaristan'ı desteklemesinden büyük bir hayal kırıklığı duymuş, bu durum Sırbistan'ı Avusturya-Macaristan ile yakınlaşmaya itmiştir (Anderson, 2010: 225). Küçük bir toprak parçası elde eden Karadağ'ın yanında Romanya'da Güney Basarabya'ya karşılık Dobruca ve Tuna deltasını elde etmekte, Yunanistan'ın da ilhak etmeyi umduğu Girit'in Osmanlı Devleti'nde kalması dolayısıyla beklentisi karşılanmamaktaydı (Aksun, 1994: 358; Kınross, 2008: 542; Sarıca, 1980: 195-196; Uçarol, 2008: 397).

Berlin Antlaşması, Avrupalı büyük güçlerin isteklerini dünyaya dayatabilmesi, bu doğrultuda sınırlar çizmesi ve bunu yaparken de halkların ve ulusların kendi isteklerini göz ardı etmesinin en önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır (Quataert, 2005: 102). Daha sonraki dönemde Rus Komünist Partisi lideri Vladimir İlyiç Lenin yazılarında Berlin Antlaşmasını "Türkiye işte böyle yağma edildi." diye yorumlayacaktır. (Potyemkin, vd, 2009: 69).

Batum, bu süreçte, İngiltere ve Rusya'nın anlaşamadığı hususlardan birini oluşturmaktaydı. İngiltere Batum'un Rusya'nın deniz üslerinden biri haline gelmemesini istemiş ve bu konuda yaşanan yoğun tartışmalardan sonra Batum ticari açıdan serbest liman olarak tanımlanmıştır (Ekinci, 2007: 70; Anderson, 2010: 227; Uçarol, 2008: 397). Bir diğer önemli tartışma konusunu Boğazlar oluşturmuştur. Salisbury, Boğazlar konusunda Sultan'ın "bağımsız değerlendirmeleri" ile sınırlı olduğunu belirten bir bildiri okumuş bununda var olan antlaşmaların ruhuna uygun olması gerektiğini belirtmiştir (Anderson, 2010: 228). Bu yolla İngiliz gemileri istediği zaman Boğazlardan geçebilirdi. Rus diplomat Shuvalovise Boğazların kapalı olmasının Avrupa'nın ilkelerinden biri olduğunu açıklayan karşı bildiri okumuş ancak ülkenin içinde bulunduğu durum Rus hükümetinin antlaşmanın kapsadığı ilkeyi kabul etmek zorunda bırakmıştır (Potyemkin, vd, 2009: 69; Anderson, 2010: 228-229). Kongre de Bulgaristan'ın sınırlarının daraltılması Ayastefanos'ta Ruslar lehine olan üstünlüğün Berlin'de İngiltere lehine geçmesi demektir. Çünkü sınırları İstanbul'a dayanmış olan büyük bir Bulgaristan yerine Tuna nehri ile Balkan dağları arasında sıkışmış bir Bulgaristan aracılığıyla Rusya'nın imparatorluk yolunu engelleme olasılığı azalmaktaydı. Yeni Bulgaristan, Rusya'ya karşı, Türkiye için bir istihkâm görevi görmekteydi (Kınross, 2008: 543). Ayastefanos'ta ortaya çıkan durum aleyhine gelişen İngiltere, Berlin Antlaşması ile bunu lehine çevirmiş büyük ölçüde beklentilerini karşılamış, yürüttüğü politikanın meyvelerini almıştır.

Rusya açısından durumu değerlendirdiğimizde, Berlin Antlaşmasını ve kongresini yüzde yüz bir yenilgi olarak görmek yanlış olacaktır (Anderson, 2010: 229). Öncelikle şunu söylememiz gerekir ki Rusya, 93 Harbi'nde uzun yıllar modernleşme ve ordusunu yenileme uğraşları veren ve bunda da büyük bir ilerleme sağlayan Osmanlı Devleti karşısında büyük bir zafer kazanmıştır. Bu zaferiyle Rusya, kutuplaşmaların başladığı dünya siyasetinde kendisinin önemli ve dikkate alınması gereken bir güç olduğunu göstermiş oluyordu. Elbette Berlin'de yapılan düzenlemeler birçok Rus'un beklentisini karşılamadığı gibi yönetiminde beklentisini karşılamamıştır. Fakat bu Rusya'nın karşısında oluşan İngiltere-Avusturya-Macaristan blokunun etkisi içerde de panislavistlerin etkinliğinin yerini narodniklerin alması ve mali sıkıntıların yoğun yaşanması gibi birtakım etmenlerin sonucunda oluşmuştur. Aksi bir durumda salt Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alan Rusya'nın istediklerini alacağı apaçıktır. Nitekim Ayastefanos'la da almıştır.

Avusturya-Macaristan'ın beklentisi kongrede Bosna ve Hersek'in kendisine terk edileceğiydi. Nitekim İngiltere'de Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan'a bırakılmasını teklif etmesi bu beklentisini karşılamakta ayrıca Bismarck'ta Avusturya-Macaristan'ı desteklemekteydi. Berlin Antlaşması'nda Bosna-Hersek'in işgali ve yönetiminin Avusturya-Macaristan'a bırakılması beklentisini karşılamasının yanında antlaşma sonrası dönem için çıkarlarını uygulamaya aktarma olanağı vermekteydi (Armaoğlu, 1999: 526; Potyemkin, vd, 2009: 69).

Kongre sırasında İtalya'da Avusturya-Macaristan gibi Osmanlı topraklarından bir hisse koparmak istemiş ancak bu kongreye hâkim olan büyük güçler tarafından reddedilmiştir. Bismarck, Trablusgarp'ın İtalya'ya verilmesini önermiş bu da İtalya'yı memnun etmiştir. Fakat bu doğrultuda bir karar alınamaması İtalya'nın memnuniyetinin ortadan kalkmasına yol açmıştır (Sarica, 1980: 201; Arfaoui, 2009: 88; Potyemkin, 2009: 68).

Fransa ise Berlin Kongresi sırasında sorunlara çok fazla müdahil olmamış sadece antlaşmanın 62. maddesinde yer alan Osmanlı topraklarında yer alan çeşitli kavimlere din, mezhep ve ibadet hakları verilmesinin koruyuculuğunu üstlenmiştir (Arfaoui, 2009: 102-103).

Almanya lideri Bismarck ise kongre sırasında kendilerinin Doğu Sorunu ile ilgili çıkarlarının olmadığını ancak diğer devletlerin belirttiği hususların kendi ulusal çıkarlarını zedelemesi dâhilinde Doğu Sorunu'na doğrudan müdahil olacaklarını belirtmiştir. Bunun nedeni Bismarck liderliğindeki Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni odak noktası haline getiren bir bakış açısına sahip olmamasıdır. Fakat Bismarck, kongre sırasında kendi ulusal çıkarlarını muhafaza edecek girişimlerde bulunmaktan da kaçınmamıştır. Bu girişim 1870'den sonra ortaya çıkan statükoyu Fransa'ya karşı sürdürebilmek için İngiltere ile dostluk kurması, Avusturya-Macaristan'ı yanına çekmeyi başarmasıydı (Arfaoui, 2009: 125).

Sonuç

Dünya siyasetinde 19. yüzyıl devletlerarası sömürge yarışının ve güç mücadelesinin en yoğun yaşandığı dönemlerden biri olmuştur. Bu sömürge yarışı ve güç mücadelesi her coğrafi bölgede yaşanmakla birlikte bazı bölgeler sahip olduğu zengin kaynakları ve coğrafi konumuyla ön plana çıkmıştır. Ön plana çıkan coğrafyalardan biriside Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürdüğü coğrafya ile egemenliği altında bulunan coğrafyalardır. Osmanlı coğrafyasının ön planda yer alması üzerinde güç mücadeleleri yaşanmasına ve her bir gücün farklı bir tahayyülünün olmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu süreçte işini kolaylaştıran unsur ise farklı tahayyülleri olan büyük güçlerin aralarında kendisiyle ilgili bir uzlaşmaya varamaması olmuştur.

Uzlaşmanın olmadığının belirgin bir şekilde hissedildiği dönem 93 Harbi'ne giden süreç olmuştur. İngiltere bu süreçte imparatorluk yolu ile bağlantı kurmasını sağlayan Osmanlı Devleti'ne özel önem verirken, Rusya ise sıcak denizlere inmenin kolay yolu olan Osmanlı Devleti'nin parçalanması anlayışını benimsemiştir. Balkanlarda Rusya'nın öncülüğünde bir Slav hareketinin ya da birliğinin oluşmasını istemeyen ve bunun yolunun da Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında varlığını sürdürmesi olduğunu anlayan Avusturya-Macaristan'ın da İngiltere'ye katılması, Rusya'nın yalnız kalmasına dolayısıyla benimsemiş olduğu politikanın ertelenmesine yol açmıştır. Büyük güçlerin aralarında birlik oluşturamamasını iyi okuyan Osmanlı Devleti bundan mümkün olduğu ölçüde yararlanmaya çalışmıştır.

Osmanlı tarihinde önemli bir dönüm noktasını oluşturan 93 Harbi ise büyük güçler arasında belli noktalarda görüş birliğinin olduğu dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin görüş ayrılığından alt düzeyde yararlandığı olaylardan birini oluşturmuştur. Buna İngiltere'nin Bulgaristan olaylarının sert bir şekilde bastırılmasından dolayı benimsemiş olduğu negatif algı ve Avusturya-Macaristan'ın tarafsızlık tutumu eklenince Osmanlı Devleti, Rusya ile baş başa kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin kazanacağını düşündüğü fakat büyük bir mağlubiyet aldığı ve Rusların Yeşilköy'e kadar geldiği ve ardından büyük güçlerin çıkarlarının zedelendiği Ayastefanos Antlaşmasının imzalandığı bu savaş İngiltere açısından Osmanlı Devleti'nin artık kendi ayakları üzerinde duramayacağını masa başında da yalnız bırakılmaması şeklinde sonuç çıkarmasına yol açmıştır. Avusturya-Macaristan için ise Osmanlı Devleti'nin artık Balkanlarda Slav kökenli bir oluşumun önüne geçemeyeceği ve bunun kendi geliştirdiği bir yöntemle sağlanması gibi bir anlayış ortaya çıkarmıştır.

Berlin'de toplanan kongre ve sonucunda ortaya çıkan antlaşma ise Osmanlı Devleti'nin beklentileri ve çıkarlarından çok büyük güçlerin beklentilerine ve çıkarlarına hizmet etmektedir. İngiltere'nin Ayastefanos'ta ortaya çıkan aleyhte bir durumu lehine çevirdiği, Rusya'nın savaş sırasında kazandığı zaferin bir kısmını diplomaside kaybettiği Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek konusunda beklentisinin karşılandığı bu kongre ve sonucunda ortaya çıkan antlaşma dönemsel olarak İngiltere'yi bir ölçüde de diğer büyük güçleri tatmin etmiştir. Fakat bu antlaşmanın barışa hizmet eden bir düzenleme olmadığı sonraki süreçte Balkan coğrafyasında yaşanan gelişmeler ve büyük güçler arasındaki mücadelenin çoğu zaman Osmanlı Devleti'ni merkeze alarak artarak devam etmesiyle kendini göstermiştir.

Kaynakça

- Aksun, Z. N. (1994). *Osmanlı Tarihi*, 4. Cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akşin, S. (2006). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 6. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Anderson, M. S. (2010). *Doğu Sorunu 1774-1923*, (Çev. İdil Eser), 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Arfaoui, S. (2009). *Osmanlı-Rus Savaşı(1877-1878) ve Avrupa Devletlerin Tutumu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (1999). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ateş, T. (1994). *Siyasal Tarih*, 3. Basım, Der Yayınevi, İstanbul.
- Aydın, M. (1994). "Doksan Üç Harbi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul.
- Aydın, M. (2006). "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı(1876)'nın Yeri", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı:39, Ankara. (Bu makale <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/64.pdf>, adresinden temin edilmiştir.)
- Bağış, A. İ.(1999). "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasinin Çaresizliği", İsmail Soysal (Ed), *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Bayıl, Y. (2013). "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun İkmal ve İfaesi", *History Studies*, 5(1).
- Baykal, B. S.(1945). "Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti İle Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3 (2).
- Bolsover, G.H. (1965). "Birinci Nikola ve Türkiye'nin Paylaşılma Meselesi", Çev. Yuluğ Tekin Kurat, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23(3-4).
- Çolak, M.(2011). "Macar Kaynaklarına Göre GyulaAndrassy ve Osmanlı-Macar İlişkileri(1875-1878)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26 (1).
- Ekinci, İ. (2007). *Karadeniz'de Bir Serbest Liman Denemesi: Batum (1878-1886)*, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 14.
- Eyicil, A. (2005). *Siyasi Tarih*, Gün Yayıncılık, Ankara.
- Gencer, A. İ.(1991). "Ayastefanos Antlaşması", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:4, İstanbul.
- Gencer, A. İ.(1992). "Berlin Antlaşması", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul.
- İpek, N. (2002). "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler*, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Karal, E. Z.(1995). *Osmanlı Tarihi VIII*. Cilt, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kinross, L.(2008). *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü*, Çev. Meral Gaspıralı, 2. Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul.

- Küçük, M. (1999). “Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyete Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devlet’inin Siyasi Vaziyeti”, Güler Eren (Ed), *Osmanlı*, Cilt:2 Siyaset, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- M. Rifat Bey, M. (2010). *93 Harbi Faciası*, Yay. Haz. Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ.(2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 26. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Özcan, B. (1999). “Kırım Savaşı (1853-1856)”, Güler Eren (Ed), *Osmanlı*, Cilt:2 Siyaset, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Öztuna, Y. (2006). *Avrupa Türkiye’sini Kaybımız: Rumeli’nin Elden Çıkışı, 93 ve Balkan Savaşları*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Potyemkin, V. (Ed.) (2009). *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Cilt:2, Çev. Atilla Tokatlı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Sander, O. (1980). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, 17. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Sarıca, Murat, *Siyasal Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Soy, H. B. (2007). “Lord Palmerston’un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti”, *Türkiyat Araştırmaları*, s.7.
- Şirokorad, A.B. (2009). *Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Uçarol, R. (2008). *Siyasi Tarih 1789-2001*, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- Yapıcı, H. (2012). “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Yabancı Devletlerin Tutumu”, *International Journal of Social Science*, 5 (5).
- Quataert, D.(2005). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.